

УДК 821.161.3.09

Мастацкае ўвасабленне мінулага ў творчасці рускамоўных пісьменнікаў Беларусі апошняй трэці XX стагоддзя

© Навасельцава Г.В.

*Установа адукацыі “Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт
імя П.М. Машэрава”, Віцебск*

У артыкуле на прыкладзе твораў Эрнеста Ялугіна, Эдуарда Скобелева, Іллі Клаза аналізуецца спецыфіка адлюстравання мінулага ў творчасці рускамоўных аўтараў Беларусі апошняй трэці XX стагоддзя. Раскрываецца актуальная для гістарычнай прозы праблема эстэтычных суадносін мінулага і аўтарскай сучаснасці ў асэнсаванні айчынай гісторыі, прасочваюцца асноўныя тэндэнцыі выяўлення мастацкай спалучанасці часоў. Рускамоўная лінія гістарычнай прозы Беларусі апошняй трэці XX стагоддзя характарызуецца тым, што праз увядзенне ў мастацкі аповяд аўтарскай сучаснасці рэпрэзентуе нацыянальную адметнасць, раскрывае суб'ектыўны аўтарскі варыянт рамантычнага бачання гісторыі. Рускамоўныя аўтары ўвасабляюць беларускае мінулае праз вобразы вядомых культурна-гістарычных дзеячаў, асэнсоўваюць у значных сацыяльна-гістарычных зрухах, абагульняюць мінулае ў вялікіх гістарычных эпохах.

Ключавыя словы: беларуская літаратура, гістарычная проза, паэтыка гістарычнага пісьма, мастацкае асэнсаванне мінулага, рускамоўныя аўтары Беларусі.

(Ученые записки. – 2011. – Том 12. – С. 205–210)

Artistic display of the past in the works of russian writers of Belarus in the last third of the twentieth century

© Navaseltsava G.V.

*Educational establishment “Vitebsk State University
named after P.M. Masherov”, Vitebsk*

In the article on the basis of works by Ernest Yalugin, Eduard Skobelev, Ilya Clasen the specificity of the reflection of the past in the work of Russian authors in Belarus in the last third of the twentieth century is analyzed. Relevant for historical prose problem of aesthetic relationships of the past and the present author's understanding of national history is disclosed; main trends of artistic conjugacy of times are traced. The Russian language line of historical prose in Belarus in last third of the twentieth century was characterized by the fact that through the introduction of modern art story of the author represents the national feature, reveals the author's subjective version of the romantic vision of history. Russian language authors embody the past of Belarus through images of famous cultural and historical figures, feel it in significant social and historical shifts, summarize the past in important historical epochs.

Key words: belarusian literature, historical fiction, poetics of historical writing, artistic interpretation of the past, Russian language writers of Belarus

(Scientific notes. – 2011. – Vol. 12. – P. 205–210)

Адрас для карэспандэнцыі: Маскоўскі пр-т, д. 66, кв. 1, 210029 г. Віцебск,
e-mail: Novoseltseva70@mail.ru – Г.В. Навасельцава

Рускамоўныя аўтары Беларусі актыўна звярталіся да тэмы мастацкага асэнсавання беларускага мінулага, што было абумоўлена як эстэтычнай задачай увасаблення айчынай гісторыі, так і экстралітаратурнымі фактарамі. Ужо ў сярэдзіне ХХ стагоддзя актывізавалася неабходнасць паказаць слаўнае мінулае, якое б яшчэ больш яскрава выяўляла подзвіг народа ў Вялікай Айчынай вайне, сцвярджала яго гістарычны гонар. Годнае мінулае пачынае асэнсоўвацца як неад’емны гістарычны шлях да вялікай Перамогі. Яркім узорам мастацкага выяўлення гэтага прынцыпу можна лічыць творы Міколы Садковіча, аўтара рамана «Георгій Скарына» (з Яўгенам Львовым, 1951) і «Аповесці пра яснага Стахора» (1956), які невыпадкова звяртаецца да ўвасаблення мінулага ХVI стагоддзя. Прадметам мастацкага адлюстравання становяцца вядомыя культурна-гістарычныя асобы, значныя падзеі айчынай гісторыі, якія не толькі раскрываюць глыбінны змест мінулага, але і рэпрэзентуюць значнасць нацыянальнай гісторыі. Проза пра мінулае заўсёды тым ці іншым чынам праектуецца на аўтарскую сучаснасць, выяўляе мастацкую спалучанасць часоў. У апошняй трэці ХХ стагоддзя павялічваецца цікавасць рускамоўных аўтараў Беларусі да ўвасаблення айчыннага мінулага, што як з’ява літаратурнага працэсу пакуль не атрымала сістэмнага навуковага даследавання. Вывучэнне такой праблемы дазволіць глыбей раскрыць спецыфічныя рысы нацыянальнай гістарычнай прозы. Мэта дадзенага артыкула – вызначэнне спецыфікі адлюстравання мінулага ў творчасці рускамоўных аўтараў Беларусі апошняй трэці ХХ стагоддзя.

Матэрыял і метады. Аб’ектам даследавання ў дадзенай працы сталі творы пра айчыннае мінулае рускамоўных пісьменнікаў Беларусі апошняй трэці ХХ стагоддзя (Эрнеста Ялугіна, Эдуарда Скобелева, Іллі Клаза). Базавымі для даследавання з’яўляюцца прыёмы канкрэтна-гістарычнага і

кампаратыўнага мета-даў, якія дазваляць найбольш выразна выявіць спецыфіку рэпрэзентацыі айчыннага мінулага выбранымі аўтарамі.

Вынікі і іх абмеркаванне. Не будзе перабольшваннем сказаць, што ў час грамадскіх зрухаў па-новаму раскрываюцца і пераасэнсоўваюцца асноўныя духоўныя каштоўнасці, якія ў рэчышчы нацыянальнай культуры і ўвасабляе вобраз Скарыны. Мікола Садковіч і Яўген Львоў пачалі працу над першакрыніцамі для рамана напрыканцы Вялікай Айчынай вайны. Шэраг дакументальных момантаў так і застаўся нявырашаным аўтарамі, аднак гэта не перашкодзіла ім стварыць шматгранны вобраз вандроўніка і патрыёта, высокасумленнага простага чалавека – Георгія, сына Лукі Скарыны са слаўнага горада Полацка. Аўтарамі працягваецца распачатая Сымонам Хурсікам традыцыя канкрэтна-гістарычнага асэнсавання жыцця вялікага асветніка: паказваецца яго юнацтва ў Полацку, падарожжа ў Кракаў і вучоба ва ўніверсітэце, уплыў вядомага прафесара Глагоўскага і Мікалая Каперніка на асобу Скарыны, жыццё ў Празе і зносіны з «чэшскімі братамі», вучоба ў Падуі, друкарская дзейнасць у Празе і Вільні. Асоба Скарыны рамантызуецца: ён як роўны паводзіць сябе з вяльможнымі князямі, да яго цягнуцца простыя паспалітыя людзі, дзеля якіх Скарына і працуе на ніве навукі і асветы.

Рускамоўная проза пра мінулае характарызуецца некаторымі тыпалагічнымі сыходжаннямі з караткевічаўскай гістарычнай прозай. У прыватнасці, аўтар аповесці “Дзікае паляванне караля Стаха” хоць і не раскрывае падрабязна ўчынкі “мужыцкага караля”, аднак, адчуваецца, згодны з летапісам, які асуджае подлае забойства Стаха: *“Пачакай, Раман. Што ты робіш, Раман? За зямлю сваю хацеў косткі свае скласці гэты чалавек. Што ж ты божае наканаванне сабою замяніць хочаш?”*

Панства свайго табе шкода, а ці падумаў ты, што топчуць волю народа твайго, мову і веру яго, душу яго?» [1, с. 45]. Тыпалагічна блізка апавядае пра волю і веру простага народа, а таксама легендарнага народнага абаронцу летапісец Інакенці («Аповесць пра яснага Стахора» Міколы Садковіча). Чарнец Інакенці паэтызуе вобраз хлопчыка і юнака Стахора, а папростаму Стаха – сына Савы Міцкавіча. Пісьменнік расказвае пра тое, як Стахор царэвіча перамог, як Стахор на родную зямлю ступіў, як Стахор зоркі каваў, што выяўляе Стаха героем-абраннікам, сцвярджае наканаванне яму вялікага прызначэння. Стах падарожнічае разам з бацькам, які становіцца адным са спадзвіжнікаў Севярына Налівайкі. У казацка-сялянскім паўстанні, асуджаным на паражэнне, удзельнічае і Стах – «панам на страх». Аўтар не паказвае значных учынкаў самога героя, аднак словамі летапісца гаворыць пра тое, што будзе новае паўстанне: праз колькі часу ў Магілёве ўспыхнула вялікае паўстанне, што ператварыла на цэлых чатыры гады горад у рэспубліку, і на чале гэтага народнага руху стаяў малодшы Міцкавіч – ясны Стахор.

Гістарычнай прозе ўласцівы суб'ектыўнасць і тэндэнцыйнасць ў асэнсаванні мінулага. Леон Фейхтвангер падкрэсліў непазбежнасць аўтарскага вымыслу ў гістарычным рамане. Пра сябе ён заўважыў: *«Я заўсёды імкнуўся перадаць як мага дакладней вобраз сваёй рэчаіснасці, але я ніколі не цікавіўся тым, наколькі дакладна я ўзнаўляю гістарычныя факты. Наадварот, мне здаралася свядома змяняць гістарычную праўду, калі яна паслабляла ўражанне. <...> Лёгка паказаць, што Гамер, аўтары Бібліі, Шэкспір і шматлікія раманісты, аж да нашага часу, надзвычай бесцырымонна адносіліся да гістарычнай праўды, хоць яны гэту праўду і ведалі» [4, с. 109].* Сур'ёзны раманіст, на думку Л. Фейхтвангера, у гістарычным мінулым шукае сімвал і па мажлівасці дакладнае адлюстраванне сваёй уласнай эпохі, сваіх уласных, сучасных, суб'ектыўных, поглядаў. Пісаць пра сучаснасць на

сучасным матэрыяле дастаткова цяжка: падзеі яшчэ працягваюцца, іх сэнсавая незавершанасць не дазваляе аўтару зрабіць неабходныя высновы. Асвятленне сучаснасці праз гістарычны матэрыял дазваляе мастаку слова дасягнуць большай пераканальнасці, бо сучасны матэрыял вымагае асцярожнасці ў мастацкіх абагульненнях. Пры гэтым само жыццё спараджае такія вобраз гісторыі, які падпарадкоўваецца запатрабаванням сучаснасці і будучыні. Л. Фейхтвангер лічыў, што задача аўтара гістарычных раманаў, як і філосафа, *«заключаецца ў стварэнні натуральнай і выразнай сувязі паміж жыццём і гісторыяй, у плённым выкарыстанні мінулага для сучаснасці і будучыні» [4, с. 110].*

Мастацкае даследаванне сучаснасці праз мінулае патрабуе мастацка-філасофскага асэнсавання, спасціжэння мэты і сэнсу чалавечага быцця ўвогуле. Зварот да гістарычна аддаленых часоў, выяўленне вечнага ў плыні часу вымагаюць шырокага ахопу мінулага. Для гэтага пісьменнікам выкарыстоўваюцца легендарныя і летапісныя крыніцы, пэўныя гістарычныя звесткі. Легендарная або летапісная асоба, набліжаная да сучаснікаў пісьменніка, гераізуецца і паэтызуецца, чалавечыя ўчынкі на гістарычным фоне асэнсоўваюцца як гістарычныя дзеі, ідэйна-эстэтычнай дамінантай асэнсавання мінулага выступае патрыятычны пафас, гераічная тэматыка выяўляецца як нацыянальна арыентаваная.

Стылізацыя пад летапіс выступае прадуктыўным мастацкім сродкам пісьменніцкага ўвасаблення мінулага. Яна плённа выкарыстоўвалася не толькі Уладзімірам Караткевічам, але і яго сучаснікам Эрнестам Ялугіным. У аповесці «Мсціслаўцаў посах» (1971), дзе апавядаецца пра пачатак жыццёвага шляху Пятра Мсціслаўца. У творы раскрываецца, як паказвае

ўжо яго назва, «страницы жизни порубежного города Мстиславля, тамошнего люда посполитого и отрока, именем Петрок, коему на роду писано в друкарской справе знатным мастером стать и тем город свой меж иными прославить». Праз асэнсаванне героям звестак з летапісных помнікаў, з кніжнага слова паказваецца станаўленне асобы аднаго з вядомых усходнеславянскіх першадрукароў. Вызначальным момантам для Петрака было знаёмства з «Псалтыром» Францыска Скарыны, пасля чаго малады чалавек адпраўляецца ў Вільню вучыцца ў асветніка. Эрнест Ялугін падрабязна апісвае падзеі з жыцця героя, прасочвае яго творчае і асобаснае сталенне. Сімвалічным увасабленнем памкненняў маладога Петрака, летуценніка і вандроўніка, становіцца бацькоўскі посах – яго верны спадарожнік. Гэты вобраз у творы адначасова сімвалізуе духоўную спадчыну, якую пакіне ў свой час Пётр Мсціславец: *«Таксама пагалоска ходзіць: посах свой Пятрок некаму са мсціслаўскіх перадаў. І не ведае ўжо больш наступнік той ні хаты, ні гаспадара, а толькі айчыну ды волю»* [5, с. 158].

Традыцыю рамантычнага асэнсавання мінулага працягвае Эдуард Скобелеў у рамане “Мірослав, князь дреговичский: (дума о минувшем)” (1979), дзе ўводзіць вобраз невядомага летапісца. Праз гэты вобраз пісьменнік асэнсоўвае амаль тысячагадовую гісторыю славянства, у якой акцэнт уе ўвагу на “смутном времени”, калі спрадвечнае язычніцтва змянялася хрысціянствам. Прымае разам з новай верай іншую культуру і кіеўскі князь Уладзімір, але дрыгавіцкі князь Міраслаў трымаецца духоўнай спадчыны сваіх продкаў, адмаўляе хрысціянства, не бачыць будучыні свайго народа без шанавання старажытных заветаў.

Праз мастацкае параўнанне веравызнанняў і супастаўленне іх адданых носыбітаў Эдуард Скобелеў крэатыўна развівае традыцыю мастацкага ўвасаблення мінулага, пачатую Вацлавам Ластоўскім (апавяданне “Часы былі трывожныя”). Ластоўскі спрабаваў

асэнсавачь магчымасць суіснавання нацыянальна-патрыятычных (іх увасабляе старая вера) і маральна-этычных (новая вера) нормаў. Гэты ж канфлікт раскрываецца ў рамане пра Міраслава, князя дрыгавіцкага, які выступае супраць Уладзіміра, спазнае горыч выгнання і трагічна гіне. Летапісец называе Міраслава слаўным асілкам рускай зямлі, які не зведаў ўсёй радасці жыцця, але, зведаўшы шмат гора, не паддаўся нянавісці і падману, што ўзвылічвае перакананага прыхільніка славянскага язычніцтва як хрысціянскага падзвіжніка. Праз асобу летапісца Эдуард Скобелеў ўздываецца ад ўласнагістарычнай тэмы змены веравызнанняў ва ўсходніх славян да філасофскай канцэпцыі жыцця чалавека ўвогуле: *жыві, нібы ты вечны, раіць нашчадку летапісец, толькі тады твае справы атрымаюць плён, толькі тады застануцца ў памяці людской. Праз словы летапісца выяўляецца спалучанасць мінулага і сучаснасці: «Когда дождь и ветер, и сосна, раскачиваясь, скребёт ветвью о ставень, и всё в доме спит, думаю о прежних людех: нечто ведали, о чем утаили. А коли и поведали немногое (из сокровенного), како истолковать гордые их слова, бережящие и боль, и радость, и тоску, и новую надежду?»* [3, с. 310].

Разам з традыцыяй адлюстравання апавядальніка-летапісца ў беларускай прозе пра мінулае выявілася і іншая эстэтычная плынь, звязаная з увядзеннем у гістарычны твор апавядальніка, які па духу блізкі нашаму сучасніку, і праз прызму ўспрымання якога выяўляецца гістарычная адметнасць і каларыт пэўнай эпохі. Уключэнне аўтарскай сучаснасці ў твор пра мінулае прыўносіць ідэйна-зместавую трансфармацыю: пісьменнік імкнецца адысці ад умоўнасці суцэльнага мастацкага палатна, ставіць мастацкую задачу паказаць яго як

незавершанае, што яшчэ можа мець працяг. Такім чынам гісторыя, якая ніколі і нічога не забывае, памятае і герояў і здраднікаў, аб'ектыўна працуе з фактамі, на самай справе па-свойму ацэньвае кожны чалавечы ўчынак: гісторыя апавядае, як з хвіліннай няўпэўненасці нараджаецца здрада, а з высакароднага памкнення – подзвіг.

Менавіта такую гісторыю пра высакароднае памкненне і подзвіг увасабляе ў сваім рамане “Белая Русь” (1977) Ілля Клаз, дзе паказвае народнае паўстанне пінчукоў. Як і Уладзімір Караткевіч, аўтар у вышэйшай ступені кантрастна супастаўляе паўстанцаў і шляхту. Казацкія загоны Багдана Хмяльніцкага прыходзяць на беларускія землі, абуджаюць народныя хваляванні. Адзін з загонаў, які захоплівае і абараняе Пінск, вядзе Антон Нябаба, верны сваёй справе паўстанец. Такім жа паказаны ў творы Гаркуша, казак па духу і беларус па крыві і думках, які марыць пра вызваленне роднага краю ад панскага прыгнёту. Гэтыя героі – духоўныя пабрацімы Рамана Ракутовіча і Юрася Братчыка – спалучаюць якасці народнага змагара і “мужыцкага Хрыста”. Такім жа паказваецца ў творы Іллі Клаза і Алесь Церабень – беглы прыгонны, які становіцца шчырым паўстанцам і змагаром, перакананым прыхільнікам гетмана Хмяльніцкага. Алесь выступае актыўным удзельнікам адлюстраваных падзей і адначасова апавядальнікам, праз успрыманне якога і асэнсоўваецца складаная гістарычная рэчаіснасць сярэдзіны XVII стагоддзя.

Пры ўзнаўленні падзей другой паловы XVIII стагоддзя Эдуард Ско-белеў звяртаецца да актуальных і яго пісьменніцкаму часу маральна-этычных пытанняў: сумленнага служэння грамадству і дасягнення асабістай выгоды ад высокага грамадскага становішча (раман з элементам дэтэктыву “Свидетель: (записки капитана Тимкова)” (1986)). Пісьменнік уводзіць у твор вобраз апавядальніка-даследчыка, блізкага нашаму сучасніку: гэта капітан Цімкоў – актыўная і дзейная асоба, якая, аднак,

не губляе разважлівасці ўдумлівага летапісца. Цімкоў стано-віцца сапраўдным сведкам тагачасных гістарычных падзей і праз яго ацэнку раскрываецца, у прыватнасці, масонскі рух сярод арыстакратаў, кафлікт паміж Кацярынай II і Пятром III, які перарастае ў дзяржаўны пераварот. Прыхільнік Пятра III, Цімкоў не губляе адчужанай аб'ектыўнасці: *«Слушая плеск волн у борта, я смотрел на морские просторы и думал о том, что ни власть Петра, ни власть Ека-терины не могут затронуть самого существенного в жизни сорокамил-лионной империи. Цари будут повелевать, казнить и миловать, вести опустошительные войны и принимать новые законы, но вместе с тем – оставаться чем-то необязательным и побочным: они никогда не возвратят человеку ни его попраанного достоинства, ни его упраздненной свободы, не вернут вольности его трудам, не заставят смеяться сирот и не убавят печали страждущих»* [2, с. 269]. Чалавек з яго вартасцямі і недахопамі становіцца прад-метам асэнсавання ў творы, лейтматывам якога становіцца пошук адказу на пытанне пра тое, чаму ж сапраўды рускія людзі заўсёды чужыя ў Расіі. У гэтым пытанні раскрываецца шырокі філасофскі роздум пра лёс чалавека і яго Радзіму, якое шматгранна асэнсоўваецца ў беларускай гістарычнай прозе.

Заклучэнне. У рускамоўнай прозе Беларусі апошняй трэці XX стагоддзя яскрава выяўлена тэма айчыннага мінулага. Пісьменнікам праз увядзенне ў мастацкі аповяд аўтарскай сучаснасці рэпрэзентуецца нацыянальная адметнасць, раскрываецца суб'ектыўны аўтарскі ва-рыянт рамантычнага бачання гісторыі. Гэта лінія айчыннай гістарычнай прозы дазваляе прасачыць дзве адносна ўстойлі-выя эстэтычныя тэндэнцыі выяўлення спалучанасці розных часоў. Першая з

іх заключаецца ва ўвядзенні вобраза апавядальніка-летапісца, выразніка філасофска-анталагічнага ідэйнага зместу, што грунтоўна прадстаўлена ў творчай спадчыне як Міколы Садковіча, так і Эрнеста Ялугіна, Эдуарда Скобелева. Другая эстэтычная тэндэнцыя звязана з мастацкім увядзеннем у гістарычны твор апавядальніка-сучасніка і адлюстравана ў мастацкіх палотнах Эдуарда Скобелева, Іллі Клаза. Асцярожнае ўвядзенне ў гістарычны твор сучаснасці і сучасніка выяўляе значнасць для аўтара гістарычнага матэрыялу. Калі Мікола Садковіч і Эрнест Ялугін адлюстроўвалі беларускае мінулае праз рэцэпцыю вобразаў вядомых культурна-гістарычных дзеячаў, то Ілля Клаз бачыць айчынную гісторыю ў значных сацыяльных зрухах, а Эдуард Скобелеў абагульняе мінулае ў вялікіх гістарычных эпохах.

Літаратура

1. Караткевіч, У. Збор твораў: у 8 т. / У. Караткевіч. – Мінск: Маст. літ., 1987–1991. – Т. 7: Дзікае паляванне караля Стаха: аповесць; Чорны замак Альшанскі: раман. – 1990. – 574 с.
2. Скобелев, Э.М. Свидетель: (Записки капитана Тимкова) / Э.М. Скобелев. – Минск: Маст. літ., 1988. – 303 с.
3. Скобелев, Э. Мирослав, князь Дреговичский / Э. Скобелев. – Тула: Приок. кн. изд-во, 1990. – 335 с.
4. Фейхтвангер, Л. О смысле и бессмыслице исторического романа / Л. Фейхтвангер // Литературный критик. – 1935. – № 9. – С. 106–111.
5. Ялугин, Э. Мстиславцев посох / Э. Ялугин. – Минск: Беларусь, 1971. – 160 с.

Паступіла ў рэдакцыю 05.10.2011 г.

Прынята ў друк 12.12. 2011 г.